

Druga wojna światowa w zainteresowaniach czytelniczych młodzieży szkolnej*

CELE BADAŃ. TEREN I METODY BADAŃ

Badania nad zainteresowaniami czytelniczymi młodzieży szkolnej literaturą o tematyce II wojny światowej prowadzone w latach 1978, 1979 na terenie średnich szkół zawodowych miasta Starachowic wyrosły z potrzeb szkolnej dydaktyki literatury, która stawia sobie za cel optymalizację procesu nauczania literatury w szkole.

W prowadzonych badaniach zainteresowań czytelniczych młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej interesowano się nie tylko preferencjami lekturowymi młodzieży, częstotliwością jej kontaktu z książką, miejscem książki w życiu młodego czytelnika wśród innych form uczestnictwa kulturowego (radia, filmu, telewizji), ale próbowano również ustalić, jak młodzież czyta literaturę o tematyce wojennej, jakie postawy wobec tej literatury przejawia, jaki jest jej stosunek do wartości zainternalizowanych w utworach o tematyce II wojny światowej, które z nich jest skłonna zaadoptować do własnego systemu wartości, uczynić je integralnym składnikiem własnej osobowości.

Celem badań było uzyskanie odpowiedzi na pytania:

- jaki jest poziom kultury czytelniczej młodzieży średnich szkół zawodowych;
- jakie miejsce w czytelnictwie młodzieży zajmuje literatura o tematyce II wojny światowej;
- jakie postawy młodzieży (etyczne, estetyczne, moralne, światopoglądowe) kształtują się pod wpływem obcowania z literaturą wojenną i jakie funkcje przypisuje tej literaturze we własnej świadomości;
- jakie czynniki socjologiczne, psychologiczne, pedagogiczne wpływają na zainteresowania młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej;
- w jaki sposób inne kanały masowej komunikacji społecznej - radio, telewizja, film wpływają na zainteresowania młodzieży literaturą wojenną;
- w jaki sposób dokonuje się w młodym czytelniku internalizacja wartości moralnych, politycznych, społecznych zawartych w literaturze o tematyce wojennej, które z nich najbardziej ceni.

W podjętych badaniach interesowało nas szczególnie, jaką funkcję pełni literatura o tematyce II wojny światowej w szkole. Utwory o tematyce wojennej figurują bowiem na liście lektur szkolnych. W programie nauczania języka polskiego w szkole średniej zakłada się, że w związku z lekturą książek o tematyce II wojny światowej młodzież ma poznać następujące problemy:

"Niszczenie przez hitlerowców kultury polskiej i jej twórców w okresie II wojny światowej. Udział pisarzy w działalności konspiracyjnej. Patriotyczny, internacjonalistyczny charakter twórczości literackiej w okresie wojny i okupacji".

Protest przeciwko faszyzmowi w literaturze pierwszych wojennych. Literatura w walce o ideowo-moralną postawę ludzi"¹.

W związku z tymi problemami nauczyciel ma zwrócić uwagę przede wszystkim na rolę utworów o tematyce II wojny światowej w przebudowie życia społeczno-narodowego i świadomości ideowej, problemy ideowe, moralne, społeczne i obyczajowe współczesnego życia w Polsce i na świecie (np. patriotyzm i internacjonalizm, związki ideologii z nauką i sztuką, wolność osobista i współodpowiedzialność społeczna)². Sposób omawiania lektury proponowany przez program nauczania sugeruje zwracanie nauczycielowi uwagi przede wszystkim na wartości instrumentalno-wychowawcze literatury o tematyce II wojny światowej, co niewątpliwie wpłynie na jakość percepcji tej literatury przez młodego czytelnika.

Uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jakie funkcje pełni literatura o tematyce II wojny światowej w szkole może ułatwić pracę nad lekturą na lekcjach języka polskiego. Znając czynniki, które wpływają na zainteresowania młodzieży wspomnianą literaturą możemy tworzyć pozytywne sytuacje motywacyjne w pracy nad lekturą. Współczesna dydaktyka literatury przywiązuje dużą wagę do tworzenia sytuacji motywacyjnych w nauczaniu języka polskiego.

"W sterowaniu wewnętrznym odbiorem dzieła literackiego - pisał W. Pasterniak - wielką rolę pełnią (bodźcowe i zdaniowe) pobudzenia emocjonalne, celowo w szkole organizowane oraz postawa wobec lektury szkolnej"³.

Można zatem założyć, że jeśli poznamy zespół czynników, które wywołują zainteresowanie młodzieży literaturą, to czynniki te uda się wykorzystać jako sytuacje pobudzające do pracy nad dziełem.

Motywacja bowiem "... wynika z potrzeb człowieka a potrzeby przejawiają się za pośrednictwem postaw. Badając postawy wobec różnych zjawisk literackich i pozaliterackich, orientujemy się w pewnym stopniu w ich potrzebach, które stanowią wielką potencjalną siłę działania, wpływają decydująco na przebieg procesu dydaktycznego"⁴.

Podjęte badania nad zainteresowaniami czytelnickimi młodzieży prowadzone z pozycji szkolnej komunikacji literackiej miały na celu wzbogacenie wiedzy w tej dziedzinie.

Ważnym pytaniem, które postawiliśmy także w badaniach nad zainteresowaniami czytelnickimi młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej, było: jak dokonuje się w młodym czytelniku internalizacja wartości⁵ zawartych w literaturze wojennej, tzn. jakie wartości zawarte w tych utworach młodzież najbardziej ceni, którym przypisuje największe znaczenie zarówno w aspekcie życia jednostkowego⁶ jak i społecznego, które z tych wartości jest zdolna zaadoptować do współczesnych warunków odmiennych historycznie.

W badaniu kontaktu młodego czytelnika z literaturą o tematyce wojennej interesowało nas, czy ta literatura narzuca młodzieży wzory wartościowań, zachowań, działań, czy wartości przez nią propagowane: poświęcenie, bohaterstwo, poszanowanie godności ludzkiej, rezygnacja z dobra jednostkowego na rzecz dobra społecznego, znajdują u niej szacunek i uznanie, czy młodzież dostrzega w nich jakieś wartości uniwersalne, które mogą być realizowane w naszych współczesnych warunkach. Pytania te mają sens wówczas, gdy chcemy literaturę o tematyce wojennej uczynić elementem składowym wychowania patriotycznego a także wychowania dla pokoju.

Badania nad zainteresowaniami czytelnickimi młodzieży prowadzono w średnich szkołach zawodowych. Młodzież tego typu szkół wybrano jako przedmiot badań z dwóch powodów.

Po pierwsze środowisko to znane jest badającemu z kilkunastoletniej praktyki pedagogicznej (wiedza na temat młodzieży średnich szkół zawodowych wyniesiona z wieloletnich obserwacji wpłynęła w dużym stopniu na kształt hipotez badawczych). Po drugie, młodzież szkół zawodowych rzadko była badana pod kątem jej potrzeb i zainteresowań czytelniczych. Raczej uprzywilejowane miejsce w badaniach czytelniczych zajmuje młodzież średnich szkół ogólnokształcących, co daje może zbyt jednostronny obraz czytelnictwa młodzieży jako grupy przecież wewnątrznie zróżnicowanej pod względem socjologicznym i psychologicznym.

W prowadzonych badaniach posługiwano się różnymi metodami i technikami badawczymi, by uzyskać w miarę wiarygodny obraz tego zjawiska. Główną metodą zastosowaną w badaniach była ankieta-kwestionariusz, za pomocą której zebrano obszerny materiał na temat kultury czytelniczej badanej populacji, szczególnie jej zainteresowań literaturą o tematyce II wojny światowej, źródeł dostępu do książki, motywów czytania, preferencji lekturowych, różnych uwarunkowań kontaktu młodego czytelnika z książką.

Zastosowane w badaniach inne metody i techniki badawcze jak wywiad, analiza dokumentów, wypracowania uczniowskie o charakterze swobodnych wypowiedzi, sprawdziany z lektur poleconych do przeczytania o tematyce wojennej wzbogaciły materiał uzyskany za pomocą ankiety-kwestionariusza i potwierdziły w dużym stopniu wiarygodność danych uzyskanych tą drogą. (Badaniami za pomocą ankiety-kwestionariusza objęto 840-osobową grupę młodzieży). Ponadto zastosowane w badaniach nad zainteresowaniami czytelniczymi młodzieży różne metody i techniki pozwoliły wyjść w badaniach poza statystyczne obserwacje i analizy czytelnictwa młodzieży i umożliwiły skupienie się na ja-

kościowej stronie kontaktu młodego czytelnika z książką. Szczególnie cenne okazały się w badaniach te metody i te narzędzia badawcze, które pozwoliły poznać stosunek badanej populacji do książki, jej refleksje, przeżycia i emocje towarzyszące lekturze książek o tematyce II wojny światowej.

HIPOTEZY

Główną tezę rozprawy: "Druga wojna światowa w zainteresowaniach czytelniczych młodzieży szkolnej - z podkreśleniem, że literatura o tematyce wojennej zajmuje ważne miejsca w czytelnictwie młodzieży - sformułowano w oparciu o własne doświadczenia wyniesione z wieloletniej praktyki pedagogicznej a także w oparciu o analizę literatury przedmiotu i przeprowadzone w 1978 roku badania pilotażowe.

Analiza literatury przedmiotu pod kątem zainteresowań młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej, badania pilotażowe i własne obserwacje dydaktyczne pozwoliły na sformułowanie następujących hipotez badawczych:

1. Młodzież chętnie czyta literaturę o tematyce II wojny światowej. Zainteresowanie młodzieży literaturą o tej tematyce łączy się z zainteresowaniem powieścią historyczną w ogóle. Z literatury wojennej zaś najchętniej czytane są te utwory, które przedstawiają wojnę od strony przygody i bohaterstwa walczących. Zainteresowanie literaturą o tej tematyce wynika m.in. z zapotrzebowania na bohatera o silnej indywidualności stanowiącego dla dorastającej młodzieży pewien wzór osobowy oraz z żywotności problematyki II wojny światowej w świadomości współczesnego pokolenia Polaków.

2. Na rozwój zainteresowań młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej duży wpływ mają środki masowego przekazu, zwłaszcza filmy o tematyce wojennej.

3. Czytelnictwo literatury o tematyce II wojny światowej inspirowane jest w znacznym stopniu przez dom rodzinny, żywą w nim pamięć minionej historii. Doświadczenia rodzin młodzieży wyniesione z wojny, przekazywane młodemu pokoleniu w sposób ciekawy, interesujący, z dużym zaangażowaniem emocjonalnym budzą refleksje, wpływają na kształtowanie się uczuciowego stosunku młodzieży do poruszanych problemów. Opowiadania rodziców nacechowane ich osobistym stosunkiem do przeżytych wydarzeń wzmagają zainteresowanie tematyką wojenną a także inspirują do poszukiwania książek opiewających te wydarzenia.

4. W przypadku badanej młodzieży na jej zainteresowania czytelnicze literaturą o tematyce wojennej wpływ mają tradycje walk partyzanckich na Kielecczyźnie, walka z hitlerowskim okupantem jest wciąż żywa w świadomości jej mieszkańców. Kielecczyzna była bowiem jednym z największych ośrodków walk partyzanckich w Polsce w okresie II wojny światowej, ślady toczonych walk znalazły trwałe miejsce w topografii ziemi kieleckiej i stanowią do dziś miejsca licznie odwiedzane przez jej mieszkańców. Otaczane wielką czcią i pietyzmem mogiły partyzanckie, pomniki, miejsca pamięci narodowej powierzane w większości opiece młodzieży szkolnej, harcerzom mają zapewne duży wpływ na kształtowanie emocjonalnego stosunku młodego pokolenia do historii oraz budzą jego zainteresowanie literaturą o tematyce II wojny światowej, zwłaszcza zaś tymi utworami, które upamiętniają znane i bliskie młodzieży miejsca walk i męczeństwa.

5. Literatura o tematyce II wojny światowej wpływa na kształtowanie zaangażowanych postaw społeczno-moralnych, kształtuje świadomość historyczną młodego pokolenia, jego stosunek do przeszłości i teraźniejszości.

6. Propagowane przez literaturę wojenną wartości wpływają na zachowania i poglądy młodzieży.

WNIOSKI Z BADAŃ

Wyniki uzyskane w badaniach nad zainteresowaniami czytelniczymi młodzieży literaturą o tematyce II wojny światowej potwierdziły słuszność hipotez badawczych i pozwoliły sformułować następujące wnioski:

1. Badania kultury czytelniczej młodzieży średnich szkół zawodowych prowadzone za pomocą różnych metod i technik badawczych wykazały, że kontakt tej młodzieży z książką nie układa się najlepiej. Badana młodzież wykazuje skłonność do korzystania z łatwiejszych środków przekazu kulturowego: telewizji, radia, filmu, zaś jej kontakt z książką ogranicza się przeważnie do obcowania z literaturą łatwą w odbiorze, zaspokajającą przede wszystkim potrzebę rozrywki i odpoczynku.

2. W zainteresowaniach czytelniczych badanej populacji dostrzega się preferowanie tematów związanych z problemami bliskimi młodzieży oraz tematów zawierających w sobie element przygody, egzotyki, fantastyki.

3. Analiza dokumentacji bibliotecznej: biblioteki szkolnej, publicznej i pedagogicznej a także dane uzyskane z wywiadów na temat częstotliwości kontaktu badanej młodzieży z literaturą wskazują, że rzeczywisty

kontakt z książką młodego czytelnika ze średniej szkoły zawodowej jest przypadkowy, niesystematyczny. Można wnioskować, że zainteresowanie książką u badanej młodzieży wynika bardziej z potrzeb praktycznych (konieczność przygotowania się do zajęć, pogłębienia wiedzy zdobytej na lekcjach) niż z rozbudzonych w szkole zamiłowań i zainteresowań czytelniczych.

4. Badania wykazały, że czytelnictwo młodzieży ulega silnym uwarunkowaniom psychologicznym i socjologicznym. Płeć i wiek badanych wpływa w dużym stopniu na charakter preferencji lekturowych. Pochodzenie społeczne i środowiskowe respondentów określa wyraźnie sposób uczestnictwa w kulturze. Młodzież wiejska i młodzież pochodzenia chłopskiego nie posiada trwałego nawyku obcowania z książką. W swoich zainteresowaniach preferuje bardziej radio i telewizję. Jej sposób uczestnictwa w kulturze jest nastawiony na łatwą i atrakcyjną rozrywkę. Młodzież natomiast pochodzenia inteligenckiego najbardziej aktywnie i świadomie korzysta z dóbr kulturalnych.

5. Z badań wynika, że młodzież czyta literaturę o tematyce II wojny światowej. Największe zainteresowanie literaturą wojenną wykazuje młodzież w wieku 15-17 lat, w tym młodzież pochodzenia robotniczego i chłopskiego, natomiast najwięcej stałych czytelników tej literatury wywodzi się ze środowiska inteligenckiego.

6. Najsilniejszymi bodźcami wpływającymi na zainteresowanie młodzieży literaturą wojenną są: dom rodzinny, tradycje historyczne regionu związane z minioną wojną oraz filmy o tematyce wojennej.

7. Ważną instytucją, która kształtuje zainteresowania i upodobania czytelnicze młodzieży jest szkoła. Sięganie

po literaturę, często pod wpływem obowiązku szkolnego, może przerodzić się w trwałe zainteresowanie młodzieży określonym rodzajem literatury.

8. Z bogatej tematycznie literatury wojennej badana młodzież preferuje najbardziej te tematy, z którymi jest emocjonalnie związane m.in. przez doświadczenia wojenne własnych rodzin, przez walki toczone na terenie Kielecczyzny, przez bogate tradycje walk partyzanckich na tych ziemiach. Walka partyzancka jest tematem, po który sięga badana młodzież najchętniej. Zainteresowanie młodzieży budzi również literatura ukazująca życie więźniów w obozach koncentracyjnych i walkę żołnierza polskiego na frontach II wojny światowej.

9. W wyborach czytelniczych dominuje literatura łatwa w odbiorze, sprowadzająca wojnę do burzliwej przygody, heroizująca losy walczących, uszlachetniająca ich męstwo i poświęcenie, odznaczająca się porywającą akcją i prostym, komunikatywnym językiem.

10. Literaturę o tematyce II wojny światowej traktuje młodzież jako żywe źródło wiedzy o tym okresie, czyta ją najczęściej w celu wzbogacenia własnych wiadomości o wojnie.

11. Dane uzyskane z badań nad recepcją literatury wojennej informują, że nie zawsze ma miejsce pełna konkretyzacja czytanego utworu. Młody czytelnik nie zawsze uświadamia sobie, że utwór literacki jest zorganizowanym komunikatem, w którym elementy powiązane i uwikłane we wzajemne relacje stanowią nadrzędną wartość nie dającą się sprowadzić do żadnego z tych elementów.

Recepcja pięciu książek o tematyce II wojny światowej (S. Grzesiuk: "Pięć lat kacetu", M. Białoszewski: "Pamiętnik z powstania warszawskiego", J. Dobraczyński: "W roz-

walonym domu", R. Bratny: "Kolumbowie rocznik 20", W. Żukrowski: "Dni klęski") świadczy, że młodzież nie jest przygotowana przez szkołę dostatecznie do odbioru trudniejszej lektury, wykraczającej poza schemat tradycyjnej literatury.

Z podstawowych kategorii epiki najbardziej uświadamiany jest w odbiorze świat przedstawiony (fabuła, postacie), natomiast kategoria narratora jest mało znana.

12. Przyjmując klasyfikację funkcji literatury za S. Siekierskim⁷ stwierdzono, że na czoło literatury o tematyce II wojny światowej wysuwa się funkcja społeczno-filozoficzna i instrumentalna.

Młodzież wyznacza literaturze o tej tematyce ważną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków, w kształtowaniu myślenia historycznego współczesnego pokolenia. Wierzy w jej siłę wszechstronnego oddziaływania na osobowość współczesnego człowieka, kształcenia jego wrażliwości moralnej, obywatelskiej postawy i odpowiedzialności, kształcenia umiejętności oceny dobra i zła.

W ocenie młodzieży literatura o tematyce II wojny światowej wpływa niejednokrotnie na przewartościowanie dotychczasowych sądów i wyobrażeń o świecie, wyzwala marzenia o świecie lepszym, bez konfliktów, bez wojen, wyzwala chęć aktywnego działania na rzecz utrzymania pokoju na świecie. W opiniach młodzieży literatura o tematyce II wojny światowej może być ważnym czynnikiem w kształtowaniu postaw moralnych, etycznych, światopoglądowych, politycznych współczesnego pokolenia Polaków, w propagowaniu idei rozbrojenia, budowania wspólnego świata bez wojen, w utrwalaniu pokoju na świecie.

Z funkcją filozoficzno-społeczną i instrumentalną literatury o tematyce II wojny światowej wiąże się ściśle funkcja werystyczna. Młodzieży odczytuje literaturę o tej

tematyce najczęściej jako źródło dosłownej wiedzy o rzeczywistości odtworzonej w danym utworze.

Literatura o tematyce II wojny światowej odgrywa również ważną rolę w zaspokajaniu potrzeb silnych przeżyć i wrażeń (funkcja emocjonalna), wzbogacając w ten sposób skalę odczuwania czytelnika, jego wyobraźnię i wrażliwość na cierpienie drugiego człowieka.

Literatura o tej tematyce staje się również źródłem bogatych przemyśleń i refleksji nad własnym miejscem w świecie (funkcja estetyczno-kontemplacyjna), nad historią i współczesnością, dostarcza wrażeń estetycznych, pozwala dostrzec człowieka, piękno natury, przynosi zadowolenie i poczucie celowości sensu własnej egzystencji.

Dostrzeganie przez młodzież rozlicznych funkcji, jakie literatura o tematyce II wojny światowej może pełnić we współczesnym świecie świadczy, że treści tej literatury mogą być wszechstronnie wykorzystane w procesie wychowania współczesnej młodzieży. Mogą być bowiem szkołą uczuć, charakteru i prawidłowych postaw społecznych i moralnych młodzieży.

PRZYPISY

- * Autoreferat pracy doktorskiej, której obrona odbyła się w 1983 r. na Wydziale Humanistycznym WSP w Krakowie. Promotor prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki; recenzenci: prof. dr hab. Anna Przećławska, prof. dr hab. Józef Zbigniew Białek.
- 1. Ministerstwo Oświaty i Wychowania. Instytut Programów Szkolnych. Język polski. Pięcioletnie i czteroletnie technikum i liceum zawodowe. Warszawa 1974 s.411.
- 2. Tamże s.37.

3. W. Pasterniak: Przygotowanie do odbioru dzieła literackiego. Wrocław 1972 s.37.
4. W. Pasterniak: op. cit. s.140
5. Przez internalizację wartości rozumiemy za M. Gołaszewską "... przyjęcie wartości przez jednostkę w sposób autentyczny, z pełnym zrozumieniem, akceptacją i wolą realizacji owej wartości". (M. Gołaszewska: Internalizacja wartości. W: "Wartość a sposób życia" Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979 s.180).
6. M. Gołaszewska wyróżnia dwa nurty wartości życia: wartość w zamkniętym systemie jednostkowego ja (człowiek sam wartości tworzy, sam je realizuje, sam z nich korzysta) oraz wartości w obiegu społecznym (krążenie idei, przyjmowanie ich i służba idei). M. Gołaszewska: op. cit. s.174.
7. Opierając się na klasyfikacjach dokonanych przez teoretyków literatury S. Siekierski wymienia następujące funkcje literatury: funkcję filozoficzno-społeczną, instrumentalno-wychowawczą, estetyczno-kontemplacyjną, emocjonalną i werystyczną. S. Siekierski: Recepcja literatury pięknej na wsi. Warszawa 1967 s.38-40.